
MARIE NOËLLE COSTA-REUS

ELS TEMPTEIGS DE LLORENÇ
MATHEU I SANÇ, TRADUCTOR EN
CASTELLÀ DE L'*SPILL*
DE JAUME ROIG

* Dedico aquest treball al lexicògraf valencià Francesc Ferrer Pastor.

(1) M.-N. Costa-Reus, *Du Spill (1460) de J. Roig aux Libro de los Consejos ou Espejo de L. Matheu y Sanz (1665), J. Serrano Cañete (1892) et R. Miquel y Planas (1942). De la fidélité en traduction*, (4 vol.) Tesi doctoral defensada l'11 de desembre del 1998 a la Universitat de Perpinyà (dir. F. Sureda).

(2) En el manuscrit, el patrònim apareix ortografiat: Lorenzo Matheu y Sanz.

(3) R. Miquel y Planas, *El Espejo de J. Roig*, traducció castellana en prosa, seguida de la traducció en vers de Matheu i Sanz 1665. Barcelona, 1936-1942, 288 p.

Aquest treball forma part d'un conjunt molt més ampli dedicat a les traduccions castellanques de l'*Spill* de Jaume Roig¹ i, en particular, a la de Llorenç Matheu i Sanç,² el *Libro de los Consejos* (1665), que romangué inèdita fins a l'any 1942.³ Malgrat que aquesta traducció va ser criticada per personalitats com Alfred Morel-Fatio o Josep Romeu i Figueras,⁴ que en valoraven sobretot el grau de fidelitat, presenta un interès real a nivell poètic, car no era gens fàcil de traduir més de 16000 versos en pentasil·labs (4 + 1). El traductor va provar de conciliar l'elegància i la fidelitat per mitjà de jocs de compensacions, d'equivalències i, si va cometre errors, desviaments de sentit, alguns passatges revelen un valor poètic considerable. El meu propòsit no és avui d'avaluar detalladament el rigor de tota la versió castellana sinó de retrobar els processos que van conduir-hi a la tria del metre definitiu, analitzant els diferents esbossos d'un fragment de 21 versos (vv. 460-481) publicats en una altra obra de Llorenç Matheu i Sanç, el *De regimine...* del qual he consultat les edicions de 1656, 1677 i 1704.

1. EL DE REGIMINE URBIS AC REGNI VALENTIAE...

1. 1 Matheu i Sanç (València 1618- Madrid 1680) era un jurista de professió que obtingué càrrecs destacadíssims com el de «alcalde de casa y corte» (1659) i regent del consell suprem d'Aragó (1671). En un dels seus tractats escrits en llatí se centra més

particularment sobre València. Es tracta del *De regimine urbis ac regni Valentiae, sive selectarum interpretationum ad principaliores foros eiusdem, tractatus...* que fou publicat, primer, a la seva ciutat el 1654-1656, en dos volums i, després, a Lió, sota el títol de *Tractatus de regimine regni Valentiae...*, el 1677, i tornat a editar a la mateixa ciutat, el 1704. Al capítol VIII, paràgraf IX,⁵ aborda el tema de la llengua «llemosina» i exposa les seves teories lingüístiques. Pren llavors com a exemple de la brevetat dels versos valencians un fragment curt de l'*Spill* de Jaume Roig: els versos 460 a 481. Es troben a la tercera part del prefaci, on insisteix sobre la maldat de les dolentes dones i, en particular, sobre la maledicència, la versatilitat i la hipocresia que les caracteritza. L. Matheu i Sanç presenta el text valencià, extret de la primera edició de València (1531), segons la meua recerca; en dona una traducció en castellà i, per fi, el transposa en llatí. L'important és que, d'una edició a l'altra, si la versió llatina és la mateixa, les castellanques canvien, llevat de les dues darreres de 1677 i de 1704⁶ les quals difereixen de la que va deixar integralment enllestida, però no impresa, del 1665. L'interès rau en el fet que, en l'absència d'esborranys o de notes de traducció,⁷ aquests textos presenten, d'una certa manera, els tempteigs, les diferents vies assajades per L. Matheu i Sanç.

1. 2 Com apareix clarament, la tria del metre és determinant i sembla que el traductor se n'hagi preocupat molt, fins al punt de dubtar diverses vegades. Els seus contemporanis conreaven alhora els metres curts d'origen popular i els d'«arte mayor». Entre aquests darrers, els hendecasíl·labs, introduïts d'Itàlia gràcies a Joan Boscà i cultivats per Garcilaso de la Vega, tenien la preferència i componien els innombrables sonets. Quant als traductors, recordaré que, des del segle XVI, els de l'obra d'Ausiàs March havien optat també per aquest vers, a excepció de Francisco de Quevedo que preferí l'octosíl·lab.⁸ Tanmateix, si L. Matheu i Sanç seguí aquests models en la versió en llatí, en uns hendecasíl·labs que no tenien res a veure amb la poesia clàssica llatina i també, en els octosíl·labs castellans de l'edició de 1656, se'n desmarcarà component, finalment, en pentasíl·labs accentuats sobre la quarta síl·laba, com els de Jaume Roig.

1. 3 Observaré, doncs, aquestes diferents traduccions, a fi de descobrir el procés seguit pel nostre traductor i en quin metre se sentí més còmode en cercar el difícil equilibri entre la fidelitat a les idees i mots, i els constrenyiments poètics.

2. LA TRADUCCIÓ LLATINA DEL *DE REGIMINE...* DE 1656

A falta d'haver trobat rastre de la hipotètica traducció llatina de Guerau de Montmajor (1586) no tindrè cap possibilitat de comparació. En canvi, hom pot preguntar-se si, com la de Vicent Mariner⁹ dels poemes d'A. March (1633), és «fidel a l'original, gràcies al caràcter sintètic del llatí i als seus versos sense rimes».¹⁰ Per

4) A. Morel-Fatio, *Rapport... sur une mission philologique à Valence, suivi d'une étude sur le Livre des Femmes, poème valencien du XVème siècle, du maître J. Roig*, Paris, Bibliothèque de l'École des Chartes, 1884-1885, 72 p. A la p. 44 escriu: «je dois dire cependant que le travail, assurément fort méritoire, de Matheu y Sanz ne répond que d'une façon très incomplète à ce que l'on pouvait attendre. Le traducteur a eu la fâcheuse idée d'adopter le mode de versification de son modèle; il a dû ainsi sacrifier souvent le fond à la forme; parfois il paraphrase, parfois il abrège; tantôt il lui arrive d'être aussi obscur que l'auteur qu'il traduit, tantôt il est trop clair, parce qu'il ne traduit pas et passe à côté de la difficulté.»

J. Romeu i Figueras, «Poésies en català de Ll. Mateu i Sanç, autor valencià del segle XVII», *Els Marges*, 1978, N° 14 i 16. A la p. 104 diu: «Matheu, en definitiva, donà les línies generals de l'*Espill*, però no en traduí les sàvies implicacions ni les subtileses.»

(5) El fragment es troba, a la primera edició, en el volum II, pp. 505-507 i a la segona i la tercera, p. 343.

(6) Es normal perquè aquesta darrera és pòstuma.

(7) Tanmateix deixà un advertiment «Al lector» que precedeix la traducció i en el qual es mostra molt conscient de les dificultats.

(8) M. de Riquer, *Traducciones castellanas de A. March en la Edad de Oro*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1946, 443 p.

respondre convé confrontar-la amb l'original valencià de l'edició de 1531 i observar-la detalladament.

2.2 LA FIDELITAT DE LA TRADUCCIÓ

2.2.1 Les omissions

En aquest passatge, han estat constatades poques omissions i, a més a més, no són de gaire importància. Els adverbis que introdueixen el primer vers («Mes molt be scusen») són absents de la traducció llatina perquè L. Matheu i Sanç no va voler procedir a una acumulació d'adverbis llatins com «sed pulcherrime» o «sed plane et probe». Al vers següent, «amats» («vicis amats») no apareix, llevat que sigui comprès en «proprios». He notat també que una sola idea pot traduir alguns verbs de J. Roig: «angi nil nimio» (de manera massa excessiva) correspon a «he sen tribulen» (v. 464), «daquells han ansies/dels seus nos dolen» (vv. 468-469). Igualment, «alta comparare» (aconseguir coses altes) representa «hufaneiar, /pus alt pujar» (vv. 479-480).

2.2.2 Els afegits o desenvolupaments

Els afegiments i desenvolupaments són la característica d'aquesta versió. Sovint L. Matheu i Sanç afegeix mots o grups verbals: «teguntque» (i dissimulen), «voluntque credi» (i volen ser cregudes), el substantiu «vestes» (els vestits), l'adverbi «tamen» (tanmateix), la conjunció «dum» (mentre), l'adjectiu «mentitae» (hipòcrites).

Aquests afegiments poden ser també més llargs: «perspicaci cernunt lumine» (reconeixen amb un ull penetrant) en comptes del simple verb «speculen» (v. 463), «explicare ad unguem errata alterius, minutulosque defectus satagunt, licet latentes» (s'escarrassen a explicar perfectament els errors d'altri, i els menors defectes, encara que amagats) en comptes «daquells expressen/ les circumstàncies» (vv. 466-467), «ne videantur illa velle» (a fi que no sembli que volen aquelles) que continua el vers 475. El que segueix, «mas no senguanen», és traduït per una construcció en «nec ... nec» (ni ...ni) «nec falli poterunt, nec arte vinc» (no podran ni ser enganyades ni vençudes gràcies a llur habilitat). L'afegiment, tot i que és martellejat, resulta massa llarg per expressar un sol vers. Per fi, hom constata extrapolacions que pertanyen al domini de la retòrica: verbs que interpel·len el lector prenent-lo com a testimoni, «videbis» (hom (tu) les veurà(s)), «putes» (hom (tu) pensa(es)). Són unes qüestions retòriques que serveixen per a tallar la monotonia de les acumulacions precedents i per a imprimir al text un ritme més viu: «Sed cur; num scelerum pudet suorum? Imò nil minus» (vv. 465-466). Tots aquests afegiments són totalment gratuïts i típics de l'estructura llatina; col·loquen la traducció a les antípodes del text valencià, molt més condensat i el·líptic.

(9) *L'Ausiàs March llatí de l'humanista Vicent Mariner*, edició de Marco Antonio Coronel Ramos, València, ed. Alfons el Magnànim, 1997, 909 p.

(10) *Les obres poètiques d'Ausiàs March*, edició crítica d'A. Pagès, Barcelona, Biblioteca Catalana, 1904, I, p. 95.

2.2.3 Les variacions de sentit

Matheu i Sanç no hi va cometre errors greus demostrant així que havia entès totes les idees de Roig. En veritat val a dir que aquest passatge és bastant fàcil. Citarem només algunes modificacions sense massa conseqüències sobre la comprensió. Per descriure les actituds curioses de les dones al mercat, J. Roig emprà un vocabulari més aviat concret, amb els verbs «compren» (v. 473) i «pendre» (v. 477). Matheu i Sanç es queda preferentment en el domini de l'abstracte amb «probatum» (és apreciat) i «captandis» (que busquin). En el text de partida, hom creu veure com aquelles dones toquen, proven, compren, s'emporten els articles; en el segon, hom percep més llurs preferències, llevat del vers 475 on «demanen» és ben restituit per «poscunt». Tanmateix, tot això no canvia res en la crítica de l'autor: la versatilitat com la dualitat de les dones apareix també en llatí.

Els colors dels teixits, en llatí vestits, varien d'una llengua a l'altra. J. Roig roman molt vague escrivint «lo blau» (v. 472) i «de grana» (v. 473) mentre que L. Matheu i Sanç usa matisos particulars: «caeruleas» (blau fosc) i «regale ostrum» (púrpura reial). Darrere aquests colors, hauria volgut imprimir una crítica social dels personatges que els portaven i de llur hipocresia?

2.2.4 Puntuació i encadenament de les frases

La puntuació no és massa freqüent dins la traducció llatina, a semblança del text de J. Roig. Uns signes suplementaris apareixen no gensmenys quan el traductor pren el lector com a testimoni, en una qüestió retòrica: «Sed cur; Num scelerum pudet suorum?». La intervenció, que hom no troba en valencià, actua com un tall en el fil del discurs, però permet de captar l'atenció del lector gronxat per seqüències llargues. El vers 470, «mostren que volen», que continua segons el mateix estil que els precedents, en una successió de proposicions independents, és introduït en llatí per la conjunció «si» i esdevé una proposició subordinada («si quid displiceat,...»). D'aquesta manera no es respecta el ritme homogeni del fragment.

2.2.5 Ordre dels mots i de les proposicions

El llatí té una sintaxi particular caracteritzada per l'hipèrbaton; és natural, doncs, que els mots de la traducció, realitzats en una llengua acadèmica, no es trobin en el mateix ordre que dins la frase valenciana. Com que aquesta darrera privilegia el lloc del verb a la fi de la proposició o de la frase, Matheu i Sanç pot restituir llavors l'encreuament a l'interior dels versos 474-475 («volen magrana/raym demanen»), verb + nom, nom + verb: «volunt punica mala, dum racemus poscunt». Fins i tot en crea d'al-

tres que no existien a l'origen, als versos 472-473, si hom considera només el color: «miren lo blau,/compren de grana» esdevé «caeruleas amare vestes, et regale tamen probatur ostrum». D'altres versos tampoc no segueixen el mateix ordre, com els vv. 464-9, 470-1, cosa que fa difícil de descobrir la correspondència.

2.3 Després d'aquest estudi ràpid del text, apareix clarament que la construcció interna del text llatí perjudica l'aparent fidelitat al sentit que es despenia de bell antuvi. L. Matheu i Sanç es deixà portar per la frase i l'esperit llatins del segle XVII. Tradueix en un estil massa polit, massa fluid. Endemés, els seus versos són, en certa manera, híbrids, car els compon sense cap escansió.

3. LA TRADUCCIÓ CASTELLANA DEL *DE REGIMINE...* DE 1656

3.1 Per aquesta primera versió, L. Matheu i Sanç va triar de traduir amb 20 octosíl·labs apariats els 22 versos de J. Roig. El marc que es va fixar resulta, doncs, dues vegades més ample, cosa que suposa que degué sentir-s'hi més còmode i que li fou possible d'expressar-se més fidelment. És el que em proposo de comprovar.

3.2 LA FIDELITAT DE LA TRADUCCIÓ

3.2.1 Les omissions

Les omissions són escasses. Hi falten les conjuncions «he» i «mas» dels versos 464 i 476, («jamas» referint-se a «may» del vers següent), que L. Matheu i Sanç degué considerar com a falques, així com el verb «expressar» del vers 466. Al v. 468, «daquells» sembla haver estat omès llevat que sigui comprès dins «dellos» (v. 461 «los vicios dellos amados»). L'estalvi del verb i potser del pronom demostratiu fa que dos versos es quedin en blanc (vv. 466, 468).

3.2.2 Els afegits i desenvolupaments

Com que l'objectiu de L. Matheu i Sanç era de traduir cada tetrasíl·lab de J. Roig per un octosíl·lab, va procedir a nombrosos afegiments, com era d'esperar,¹¹ a excepció de dos casos. Hom troba dues conjuncions, «y» (v. 470) i «quando» (v. 474), tres adjectius qualificatius, «mínimas» (v.467), «afectadas» (v.472) i «singular» (v. 481). També són afegits els verbs: «saber» (v. 460), «procurar» (v. 463), «llegar a» (v. 477) i, en particular, «soler» (vv. 464, 470).

El traductor recorregué a una mena d'ompliment que resulta, a vegades, pesat i forçat, com al vers 470, «y mostrar que quieren, suelen».

(11) Així procedí Quevedo en el seu assaig de traducció d'un poema d'A. March (M. de Riquer, op. cit.).

3.2.3 Les variacions de sentit

Al vers 479, L. Matheu i Sanç confongué probablement dues lletres del text valencià, la consonant «h» i la vocal «a» en «hufaneiar», llegint-les «b» i «o» (bufoneiar). Es produí una confusió del significat del verb en «mil bufonadas dezir». Si hagués comprès o llegit bé, hauria pogut emprar el verb corresponent «ufanarse»¹² modificant el vers següent amb l'ajuda del verb «alzarse» i alguna modificació més per complir amb el metre, com féu amb el verb «tribulen» (v. 464) esdevingut «con tribulaciones» i «compren de grana» (v. 473), allargat amb «si lo encarnado concierto».

3.2.4 Puntuació i encadenament de les frases

L. Matheu i Sanç segueix l'edició valenciana i fa frases llargues. El fragment només en compta dues; és poc, sobretot si hom considera que el traductor allarga els seus versos el doble. Endemés, notem algunes modificacions dins llur construcció. Al vers 465, la conjunció de temps «com» desapareix: «com se confessen» esdevé «destos suelen confessar» i L. Matheu i Sanç continua traduint amb proposicions independents. Però, el fenomen invers es produeix més lluny, als versos 475 i 477, als quals afegeix «quando», per tal de guanyar una o dues síl·labes: v. 475 «raym demanen» dona «uvas piden quando aciertan» i v. 477 «may en lo pendre», «quando llegan a tomar».

3.2.5 Ordre dels mots, proposicions i versos

L. Matheu i Sanç va haver de realitzar també alguns encreuaments a causa de la rima, als versos 464-468 i 474 i 475: d'una banda, v. 464 «he sen tribulen/ com se confessen:/ daquells expressen/ les çircunstancies;/ daquells han ansies,» és traduït per «destos suelen confessar/ con tribulaciones y ansias/ las minimas circunstancias» i, d'altra banda, v. 474, «volen magrana,/ raym demanen» per «uvas piden quando aciertan/ a apetecer las granadas».

3.3 En resum, s'ha vist que L. Matheu i Sanç procurà mantenir-se fidel al sentit i a la progressió del fragment; tanmateix, explicità molt. Es va imposar un vestit massa ample i llavors, provà d'omplir-lo.

4. LA TRADUCCIÓ DEL *LIBRO DE LOS CONSEJOS* (1665)

4.1 L. Matheu i Sanç fou conscient que els octosíl·labs no convenien i que calia escurçar el metre. Per això, adoptà el pentasíl·lab castellà accentuat sobre la quarta síl·laba, però es veié obligat a afegir 4 versos suplementaris al vers 469. Fou acarat, en efecte, amb un problema de rima i de mètrica: la idea de «nos dolen» apareix en «callan»

(12) S. de Covarrubias, *Tesoro de la lengua castellana o española*, p. 985, fa menció de l'adjectiu UFANO: «vocablo antiguo cas-tellano; el que tiene presunción y satisfacción de sí mesmo, contento y alegre.» i del substantiu UFANÍA: «la dicha presunción». Dins el *Diccionario de Autoridades*, trobem també el verb UFANARSE: «jactarse, desvanecerse, engreirse, o ensorberbecerse».

(v. 469) + «sin sentir» (v.469d) que no rimaven amb «quieren» (v. 470). El passatge allargat té el paper de restablir el fil de les rimes tot provant de conservar un martelleig; presenta, tanmateix, nocions supèrflues que el fan més obscur. Ja he remarcat més d'una vegada aquest procediment a la resta del *Libro de los Consejos*. El traductor recorregué sovint a afegir versos quan el molestaven la rima o el metre. Ho confessà francament de bell antuvi, dins l'advertiment «Al letor», on escrigué, a les línies 18-31, el següent: «Procuro seguir el metro del autor sin apartarme de sus sentencias, aunque para explicarlas muchas vezes he necesitado de añadir algunos versos: y otras de poner asonantes, porque los consonantes eran imposible en lengua castellana. Verdad sea que el autor vsa repetidas vezes desta misma licencia. Tambien dexo algunas locuciones en su natiua gramatica por no desquiciar los periodos. Creo que se ha logrado mi desvelo, por lo menos en que la sustancia quede facil de entender, que el igualar la obra es imposible como acaeze en todas las traducciones.» Tenim, doncs, en aquest fragment, un exemple ben representatiu de l'estil de la traducció integral de L. Matheu i Sanç.

4.2 LA FIDELITAT DE LA TRADUCCIÓ

4.2.1 Les omissions

Si en els octosíl·labs es notava un gran nombre d'afegits, ara es produeix el contrari: n'hi ha pocs i més omissions, evidentment a causa de la mètrica més restringida. Falten el pronom «en» (v. 464) perquè l'equivalent «de ellos» o «de eso» no era prou breu; el demostratiu «daquells», rompent així el balanceig instaurat per J. Roig amb el vers 466; l'altra pronom «ls» (v. 471) i la conjunció «mas» (v. 476), que marcava una oposició entre el ser i el parèixer.

4.2.2 Els afegits o desenvolupaments

Al vers 468 s'afegeix l'adjectiu «raras» («daquells han ansies» = «con raras ancias»). Més lluny, al vers 475, L. Matheu i Sanç posa una conjunció adversativa que no és present en el text valencià sinó al vers següent: («raym demanen;/ mas no senguanen» = «pero hubas piden/ nunca ellas miden»). Fa eco, en certa manera, al «si» del vers 472 («si..., conpran... / quieren..., pero...»).

4.2.3 Les variacions de sentit

Al vers 474, L. Matheu i Sanç traduí «magrana» per «mançana». Aquesta variació podria ser presa com un contrasentit si, en la versió precedent, el traductor hagués fet el mateix. Tanmateix, compregué ben bé de quina fruita es tractava, però l'imperatiu de la rima fou el més fort («grana/mançana»). Endemés, algunes varietats de pomes

tenen un color vermell i una consistència externa dura, diferent de la del raïm, al qual l'oposava J. Roig. S'instaura una relació de similitud entre les fruites de l'*Spill* i del text de 1665. Al vers 476, «senguanen» esdevingué «miden» i al vers 479, el verb «hufaneiar» ha trobat com a nova correspondència «chanças dezir» que s'assembla més particularment a la primera versió castellana («mil bufonadas dezir»). He notat també algunes modificacions de poca importància. «Molt be», del vers 460, és substituït per «sienpre»; «mostren», del vers 470, per la variant «dizen»; «miren», del vers 472, dóna lloc a «haze», que duu el matís particular de convenir. Quant a «pus alt pujar», del penúltim vers, la traducció «siempre lucir» subratlla la importància de la irradiació social. En canvi, cal remarcar la nova interpretació correcta de «uolen» (v. 474) per «quieren».

4.2.4 Encadenament de les frases

Al vers 465, la proposició subordinada temporal és canviada en subordinada condicional introduïda per «si», a causa del pronom «se» («confessarse») que ocupa un peu en el vers: «quando confiessan» «si se confiessan». Hom retroba una construcció semblant, al vers 472: «si lo azul haze» per traduir la proposició independent «miren lo blau».

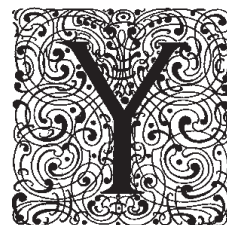
4.2.5 Ordre dels mots, proposicions i versos

L. Matheu i Sanç conserva l'ordre de J. Roig, llevat de dos casos: al vers 477, on «nunca» és remuntat d'un vers (v. 476 «mas no senguanen / may en lo pendre» esdevé «nunca ellas miden / lo que es tomar») i als versos 472-3, on el model verb + nom / verb + nom és encreuat en nom + verb / verb + nom («miren lo blau, / compren de grana» esdevé «si lo azul haze / conpran la grana»), encreuament que romp el ritme sacsejat característic de l'estil de J. Roig.

4.3 Aquesta versió imperfecta té el mèrit de subratllar el difícil que era d'ajustar el metre del vers castellà al de J. Roig sense enfrontar-se amb problemes de tota mena, a vegades irresolubles.

5. LA TRADUCCIÓ DEL *DE REGIMINE...* DE 1677 (I DE 1704)

5.1 La qüestió que es planteja és la de saber si aquesta darrera versió castellana, és millor que la del *Libro de los Consejos* (1665). Si hom s'atén únicament a les dates, el sol fet de ser l'última suposa que fou més treballada i que algunes dificultats no resoltes el 1665 podien ser-ho llavors. En aquesta versió, L. Matheu i Sanç va reduir el seu motlle ajustant-se encara més al model de J. Roig. En efecte, va utilitzar el mateix metre, com el 1665, i sobretot, es limità al mateix nombre de versos: 22 versos accen-

tuats sobre la quarta síl·laba, amb rimes consonants. Convé preguntar-se, doncs, si un tal ajustament permeté al traductor de ser fidel al text d'origen.

5.2 FIDELITAT DE LA TRADUCCIÓ

5.2.1 Les omissions

Aquesta traducció, també presenta omissions, a imatge de l'anterior. Falten «molt», al vers 460, que allargaria d'una síl·laba sobrera el vers castellà, el pronom «en» del vers 464, el pronom «se» del vers 465. Citarem també la desaparició «daquells», al vers 468, i la conjunció «mas», del vers 476.

5.2.2 Afegiments i desenvolupaments

Hi ha dos afegiments en castellà: l'adjectiu «grandes», en comptes de «raras» (1665), al vers 468 («daquells han ansies» = «con grandes ansias») i la conjunció de coordinació «y», al vers 480 («pus alt pujar» = «y entronizar»). En el primer cas, L. Matheu i Sanç necessitava un mot o adjectiu de dues síl·labes, per substituir «daquells», que no fos tan allunyat de la idea del text com «raras», i en el segon, el canvi no sembla justificat ja que el verb és oxíton i que hi ha una sinalefa. Apareix, doncs, com una falca, semblant a les nombroses que usà J. Roig.

5.2.3 Els errors de sentit

Hom retroba, una vegada més, mots ja estudiats. Al vers 474, «magrana» torna a ser traduït per «mançana». Al vers 476, és emprat el verb «comedirse» per traduir «enguanarse»: «mas no senguanen» = «no se comiden». El significat dels dos verbs no és el mateix ja que el *Diccionario de Autoridades*, dóna com definició: «Comedir, pensar, premeditar, comedirse, arreglarse, moderarse, contenerse en lo justo y razonable». La tria és semblant a la de 1665 («ellas miden»).

El vers 479 ja ha estat l'objecte de remarques a propòsit de la traducció del verb «hufaneiar», a les dues versions anteriors. Continuant en el mateix significat, el traductor dóna una solució més curta amb «bufonizar». La terminació en «-izar» és considerada com antiquada pel *Diccionario de Autoridades*, el qual cita Lope de Vega i preconitza l'emprament de «bufonear». Si hagués traduït per «ufanarse», hauria hagut d'usar la forma reflexiva del verb següent: «y ufanarse / entronizarse».

El constrenyiment de la rima ha induït a retre certs verbs amb un equivalent que no és totalment just; mes el conjunt canvia poc. Al vers 470, proposa «adorar» per «uoler» i «dezir» per «mostrar» («mostren que uolen» = «dizen que adoran»), però aquesta vegada el canvi no és justificat: per què no va posar «muestran»? El vers 472, proposa

«apreciar» per «mirar» i per fi, el vers 480 experimenta un desplaçament semàntic lleuger, amb el verb «entronizar» per «pus alt pujar». El text valencià únicament fa al·lusió a la progressió social, mentre que el castellà afegeix la idea de vanaglòria i d'orgull.¹³

5.2.4 Puntuació i encadenament de les frases

La conjunció temporal «com» del vers 465 és traduïda, per fi, per «quando»: «com se confessen» esdevé «quando confiessan». En canvi, al vers 473, la proposició independent de J. Roig, una vegada més, és transformada en una condicional introduïda per la conjunció «si» amb valor temporal: a «compren de grana» correspon «si compran grana», com a la traducció precedent.

5.2.5 Ordre dels mots, proposicions i versos

En general, aquesta versió respecta bé l'ordre dels mots seguit pel text medieval. Reapareix igualment l'encreuament dels versos 474-475, verb + nom, nom + verb. Hi ha una sola excepció, la dels versos 472-473: «miren lo blau./ compren de grana» passa a «lo azul aprecian/ si compran grana». La construcció verb + nom,/ verb + nom esdevé nom + verb / verb + nom; és condicionada per l'estructura sintàctica i reprèn el paral·lisme amb els versos següents.

5.3 En resum, hem notat que, d'una versió a l'altra, hom retroba una part important de les variacions, però sembla que el treball de poliment del metre hagi servit al traductor per mantenir-se més proper al text de J. Roig, tant pel que fa a la fidelitat a les idees i als mots com al nombre de versos. Amb els seus assaigs, L. Matheu i Sanç arribà a unes conclusions que són ben actuals, puix que en un congrés bastant recent sobre la traducció, Marie-Claire Zimmermann preconitzava d'«optar pel vers més proper i fer coincidir en les dues llengües els darrers accents tòpics del vers».¹⁴

CONCLUSIÓ

Després de l'anàlisi de les diferents versions d'aquest passatge de l'*Spill*, queda palès que les traduccions castellanes en pentasíl·labs (1665 i 1677-1704) ceneixen més fidelment el text de J. Roig que la d'octosíl·labs i, sens dubte, que la llatina en hendecasíl·labs (1656), pel que fa als mots i el ritme. La de 1665 és, tanmateix, menys equilibrada que la de l'edició del *De Regimine...* de 1677-1704, que sembla ser la millor de les tres. En definitiva, L. Matheu i Sanç demostrà que era un traductor perfeccionista que assajà diverses vies, abans de triar la solució més adequada. Nogensmenys, ens sorprèn que el seu perfeccionisme no l'hagués empès a tornar sobre la versió integral de 1665, per esmenar-la a l'indret que havia polit, ja que el *Libro de los Consejos*

(13) *Ibidem*, p. 526: «ENTRONIZAR «levantar a sublime estado. Entronizarse, elevarse y endiosarse el que de baxa condición ha subido a gran lugar y pujança».

(14) M.-C. Zimmermann, «Pere Gimferrer traducteur d'A. March» i «Problèmes pratiques de la traduction poétique», *La traduction, Actes du XXIIIème congrès des hispanistes français*, Caen, 1989, p. 75 i p. 181.

romania inèdit. Dues raons són plausibles: o bé se sentia satisfet de la versió integral que anava dirigida als seus fills, segons les seves pròpies paraules,¹⁵ o bé pensà que si esmenava aquest fragment s'hauria de llançar a refer tota la traducció, cosa que hauria representat un esforç massa gros, en comparació amb les probabilitats d'edició, que eren minses, si no nul·les. En tot cas, mostrà el camí als traductors que s'interessarien més tard en l'*Spill*, als segles XIX i XX.

MARIE NOËLLE COSTA-REUS
Universitat de Perpinyà

(15) «Conoci juntamente que es el libro vn tesoro inestimable por los documentos que disfrazados en lo burlesco de su composicion contiene esta obra. Y porque mis hijos no carescan dellos, determine traducirle los ratos que hauia de enplear en divertirme de la tarea de mis ocupaciones.» (l. 10-17 del seu advertiment *Al lector*)